

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

УДК 378.1

В. В. ТУШЕВА

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Розглянуто окремі аспекти сутності поняття «науково-дослідницька культура майбутнього вчителя». Показано, що інтеграція наукових підходів (діяльнісного, особистісного, аксіологічного, системного і синергетичного) дає можливість всебічно розкрити сутність науково-дослідницької культури як особистісного феномена, виявити закономірності його формування і розвитку, визначити структурні і функціональні ознаки науково-дослідницької культури.

Ключові слова: науково-дослідницька культура, діяльнісний, особистісний, аксіологічний, системний, синергетичний наукові підходи

В. В. ТУШЕВА

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ КУЛЬТУРА БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ: СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ

Рассмотрены отдельные аспекты сущности понятия «научно-исследовательская культура будущего учителя», показано, что интеграция научных подходов (деятельностного, личностного, аксиологического, системного и синергетического) дает возможность всесторонне раскрыть сущность научно-исследовательской культуры как личностного феномена, выявить закономерности его формирования и развития обозначить структурные и функциональные научно-исследовательской культуры.

V. V. TUSHEVA

RESEARCH CULTURE OF FUTURE TEACHERS: THE CONCEPT AND THEORETICAL ASPECTS OF ITS FORMATION

Some aspects as related to the concept of «research culture of future teachers» have been analysed. It has been proved that scientific approach integration (of activity, of personality, axiological, systemic and synergetic) provides an opportunity to reveal the concept of research culture as a personal phenomenon, define the peculiarities of its formation and development, identify structural and functional peculiar features of research culture.

Key words: research culture, the approaches of activity, of personality, axiological, systemic and synergetic approaches.

У контексті головних вимог Болонської декларації, де зазначається, що «створення Європейського простору вищої освіти має відбуватися одночасно та паралельно зі створенням простору наукових досліджень, оскільки наукові дослідження є рушійною силою вищої освіти» [2, с. 17], питання формування науково-дослідницької культури сучасного фахівця є одним з пріоритетних у вищій школі.

Проблема взаємодії освіти і науки у контексті перспектив розвитку суспільства, «онаучнення» сучасного освітнього простору має своє висвітлення у роботах таких українських науковців, як В. П. Андрущенко, С. У. Гончаренко, М. П. Євтух, В. В. Олійник, О. С. Слісаренко, котрі наголошують на значущості дослідницької діяльності як основи вищої освіти для забезпечення культурного і економічного розвитку держави. Сформована науково-дослідницька культура студентів педагогічних ВНЗ сприятиме мобільності студентів на ринку праці, їх конкурентоспроможності, вплине на ефективність навчання впродовж усього життя, допоможе забезпечити нові стандарти якості вищої освіти.

В умовах інтенсивного зростання обсягів наукової і науково-педагогічної інформації, швидкозмінності й оновлення системи наукових знань виникає потреба в якісно новій теоретичній підготовці висококваліфікованих фахівців педагогічних ВНЗ, здатних до самостійної творчої дослідної роботи. Глибоке розуміння сутності педагогічних явищ, інноваційний підхід до вирішення завдань педагогічної освіти неможливі без оволодіння методами наукового пізнання, ознайомлення з логікою наукового дослідження, уміння аналізувати й передбачати його подальший розвиток. Науковий потенціал випускників педагогічних ВНЗ має бути найвищою планкою і кваліфікаційною характеристикою майбутнього професіонала.

Необхідність формування науково-дослідницької культури майбутніх вчителів зумовлена зростаючими вимогами до рівня загальнокультурної, професійної, соціально-педагогічної, спеціальної підготовки випускників-вчителів, зміною освітніх парадигм, які фіксують перехід від масово-репродуктивних форм і методів викладання до індивідуально-творчих; підготовкою майбутніх фахівців до професійного, компетентного входження в ринок праці, потребами у постійній професійній самоосвіті і самовихованні.

Мета статті – розкрити сутність поняття «науково-дослідницька культура майбутнього вчителя» та окремі теоретичні аспекти її формування.

Висвітленням окремих аспектів професійної культури педагога займалися і займаються такі вчені, як А. М. Алексюк, І. М. Богданова, В. М. Гриньова, М. Б. Євтух, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, З. Н. Курлянд, Н. Г. Ничкало, О. М. Пехота, І. П. Підласий, І. Ф. Прокопенко, О. П. Рудницька, Ю. В. Сенько, С. О. Сисоева та ін.. Проблеми наукової та методологічної підготовки студентів розглядаються у роботах В. П. Андрущенка, О. В. Бережної, В. К. Буряка, С. У. Гончаренка, В. І. Журавльова, В. І. Загвязинського, В. В. Краєвського, В. А. Кушніра, О. М. Микитюка, О. М. Новикова, В. М. Полонського, В. А. Семиченко, І. В. Усачової та інші вчені.

Проте питання, що розкривають теоретичні і методологічні основи формування і розвитку науково-дослідницької культури майбутніх вчителів, сьогодні залишаються недостатньо вивченими. Розглянемо цей аспект докладніше.

У своєму дослідженні ми розглядаємо науково-дослідницьку культуру майбутнього вчителя як якість особистості; цілісну, інтегральну характеристику особистості, котра володіє фундаментальним загальнонауковим, методологічним знанням, системою ціннісних орієнтацій; сукупністю професійно важливих якостей особистості, що забезпечують творчий розвиток і самовдосконалення у навчально-дослідницькій діяльності.

Для розкриття сутності поняття «науково-дослідницька культура» звернемося до визначення та аналізу основних дефініцій поняття «культура», формулювання положень стосовно її змісту, які слугують методологічною основою дослідження.

Серед багатьох сучасних уявлень про культуру можна виокремити такі:

- культура як особливий тип мислення, діяльності, пізнання та їх перетворення;
- культура як сукупність фундаментальних наукових теоретико-методологічних знань;
- культура як нові типи мислення і діяльності, що, з одного боку, зберігають традиції, а з іншого – творять і перетворюють культуру;
- культура як основа культуротворчого діалогу;
- культура як система норм, еталонів зразків діяльності, накопичених людством.

У сучасних філософсько-культурологічних дослідженнях виокремлюються такі основні аспекти у вивченні культури, які свідчать про різноманіття її проявів, зумовлюючи множинність підходів в методології її вивчення:

- філософський, в рамках якого на перший план виходить вивчення особливостей і загальних закономірностей розвитку культури (її функціонування) як специфічного способу людської діяльності і цілісної системи матеріальних і духовних цінностей;
- соціологічний, що дає змогу з'ясувати зумовленість системи культури соціально-економічними відносинами, визначити взаємовідносини різних соціальних шарів і груп у культурі, виявити соціально-регулятивні чинники розвитку особистості;
- аксіологічний, який акцентує увагу на вивченні процесу творення цінностей, їх концентрації в цілісну динамічно розвиваючу систему, на з'ясуванні їх ролі у формуванні існуючих в певних умовах оцінок тих або інших явищ;
- гуманістичний, що пов'язаний з вивченням впливу культурних цінностей на процес формування духовного світу людини, її моральне піднесення;
- нормативно-регулятивний, який виокремлює для поглибленого вивчення нормативний бік культури, що становить складну структуровану систему норм і еталонів людської діяльності, які направляють і регулюють загалом соціальні відносини та поведінку людей у праці, побуті, сфері міжособистісних відносин;
- евристичний, що визначається необхідністю вивчення особливостей процесу розвитку культури як творчо перетворювальної діяльності;
- комунікативний, що передбачає вивчення особливостей і зростаючої ролі культури в суспільстві як могутнього засобу комунікації між творцями й споживачами культурних цінностей;
- психологічний, що пов'язаний із з'ясуванням психологічних механізмів дії творів культури на духовний світ людини, її поведінку і світовідчуття;
- семіотичний, який характеризує явища культури передусім з боку його знаково-символічної природи, дає змогу проаналізувати смислове наповнення знака або символу.

Аналізуючи вказані аспекти, різні концепції культури, які містяться в науково-філософських і культурологічних джерелах, ми маємо за мету визначити підходи, що є теоретико-методологічною основою вирішення проблеми нашого дослідження, а саме формування науково-дослідницької культури майбутнього вчителя. Такими підходами є:

- діяльнісний, що передбачає розгляд культури як сукупності форм, способів, засобів і результатів людської діяльності;
- особистісний, що розглядає культуру як рівень розвитку і процес творчої самореалізації сутнісних сил людини, властивість і якість особистості, «міру розвитку людини», «нормотворчість»;
- аксіологічний, згідно з яким культура визначається як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством, оцінка особистістю своєї поведінки.

При діяльнісному підході представлені різні погляди на взаємозв'язок культури й діяльності. Так, М. С. Каган розглядає культуру як систему певних видів діяльності і її результатів; Н. С. Злобін, П. С. Гуревич – як творчий зміст діяльності; Е. С. Маркарян, В. Е. Давидович, Ю. А. Жданов, З. І Файнбург – як спосіб діяльності, її «технологічний контекст»; В. А. Малахов – як специфічне ставлення людини до дійсності; В. М. Межуев – як діяльність у формі загальної праці, В. С. Стьопін – як сукупність надбіологічних програм людської життєдіяльності.

Відзначаючи двобічний зв'язок між культурою і діяльністю, М. С. Каган [4, с. 76] розглядає людину, з одного боку, як творця культури, що створює у своїй опредмеченій діяльності її предметне буття, а з другого – як творіння культури, що розвивається завдяки розпредмеченій діяльності, яка дозволяє людині оволодіти культурою і брати участь в її подальшому розвитку.

Отже, в культурі акумулюються результати творчої діяльності людини і вона формує людину як творця і створювача, вдосконалюючи її духовно-творчі сили. Культура є єдністю процесу і результату, взятих в їх нерозривній діалектичній єдності.

Діяльнісний підхід дозволяє розглядати науково-дослідницьку культуру в сукупності двох складових: з одного боку, науково-дослідницька діяльність є основою, умовою і результатом формування й розвитку відповідної культури, з другого – науково-дослідницька культура є чинником, який спрямовує поведінку й діяльність майбутнього педагога-дослідника.

У цьому контексті відзначимо, що рівень науково-дослідницької культури майбутнього фахівця якісно визначає його пізнавальну, дослідницьку діяльність, глибину знань і широту тезауруса, сукупність творчих інтересів, потреб, установок на різнобічну творчу діяльність, уміння

будувати її на основі наукових методів і норм, а також науково-педагогічних теорій, концепцій. Сформованість зазначеної культури студента-дослідника визначається умінням продуктивно використовувати знання в евристичній діяльності. Ефективність пізнавальної, педагогічної, навчальної діяльності визначається науково-дослідницькою культурою, зокрема: наскільки широко, соціально усвідомлено майбутній вчитель здатний вирішувати професійні завдання, реагувати на умови й вимоги конкретної науки; наскільки вільно володіє наукомісткою технікою і психолого-педагогічною технологією; як розвинута в ньому здібність «не відставати» від темпів наукового прогресу і як ці властивості пронизує розуміння загальнолюдських пріоритетів. При цьому діяльність має системний, цілісний, творчий, концептуальний характер, забезпечуючи розуміння закономірностей не тільки розвитку суспільства, природи, а й особистісного розвитку й самовдосконалення. Тому можна говорити, що науково-дослідницька культура – це результат діяльності і спосіб саморозвитку в ній, форма самовираження особистості.

Особистісний підхід до вивчення культури представлено у роботах В. С. Біблера, Є. М. Боголюбової, Н. С. Злобіна, М. С. Кагана, В. М. Межуєва й інших вчених, котрі висловлюють точку зору щодо культури як міри і способу реалізації сутнісних сил людини в її соціальній діяльності і результатах цієї діяльності. Є. М. Бабосов відзначає, що культура у певному сенсі є проектом людського існування, що містить у собі багатогранну композицію ідей, цінностей, зразків поведінки, котрі відіграють формуючу роль у розвитку як окремої особистості, так і цивілізації [6, с. 12]. Слушною є точка зору В. С. Біблера, що розглядає культуру як «форму самодетермінації, самовизначення діяльності, волі, свідомості, мислення, долі людини» [1, с. 304]. У культурі, на думку В. М. Межуєва, представлена найважливіша здатність людини – здатність до саморозвитку [5, с. 322], тому сутність культури полягає в удосконаленні, поліпшенні, вихованні й розвитку людини.

Таким чином, у культурі людина представлена не тільки як діюча, а й як саморозвиваюча, самозмінююча особистість, як суб'єкт і одночасно як результат своєї діяльності.

На діалогічну природу культури вказують М. М. Бахтін і В. С. Біблер, трактуючи це поняття як діалог культур. Згідно з їх поглядом, залучення до культур здійснюється за допомогою діалогу, призначенням якого є усвідомлення культурного різноманіття і своєрідності різних культур як джерела особистісного, а також суспільного розвитку.

Розглядаючи науково-дослідницьку культуру в цьому аспекті можна стверджувати, що це – якість особистості, яка визначає її саморозвиток, самовизначення, самодетермінацію, саморегуляцію й самоактуалізацію у науково-дослідницькій діяльності, яка є за своєю сутністю творчо-пізнавальною діяльністю. Отже, на основі культури особистість здатна не тільки відтворювати культуру, а й саморозвиватися в ній. Науково-дослідницька культура особистості виступає як міра гармонійного і професійного розвитку, освіченості, розвиненості індивідуально-особистісних якостей дослідника, необхідних для реалізації ефективної науково-дослідницької діяльності; виступає як презентація «Я» особистісного та професійного; як спосіб інтелектуального розвитку й саморозвитку і сприяє становленню власного мікросоціуму.

Аксіологічний аспект вивчення культури розглянуто в роботах А. І. Арнольдова, Г. П. Вижлецова, П. О. Сорокіна, В. П. Тугарінова, Н. З. Чавчавадзе. На їх думку, цінність є ключовим структурним елементом культури і служить її основою та фундаментом. Вчені трактують культуру як якісну характеристику життєдіяльності людини і створеної нею реальності, де пріоритетними є духовні цінності. Культура, з позиції Н. З. Чавчавадзе, – це світ втілених цінностей, перетворена відповідно до них природа людини та її середовище (9, с. 71). Для Г. П. Вижлецова цінності є ядром культури, яка в сутнісному сенсі – вищий ступень облагоороженості, одухотвореності й олюдненості умов життя і людських стосунків [3, с. 25].

З позицій аксіологічного підходу формування науково-дослідницької культури особистості передбачає не тільки освоєння цінностей, а і їх створення. У цьому контексті поряд із загальнолюдськими цінностями особливого значення набуває культура наукового мислення, діяльності, спілкування. Науково-дослідницька культура майбутнього фахівця забезпечує розуміння й наділення цінностями і смислами пізнавально-дослідницьку діяльність, є засобом й умовою формування ціннісних орієнтирів особистості, усвідомлення науки й наукового системного мислення як професійного необхідного придбання. Справедливим видається твердження, що науково-дослідницька культура як особистісний феномен виявляє творче начало людини, її індивідуальність,

набуття цінностей і сенсів, а залучення студентської молоді до культури через науково-дослідницьку діяльність є необхідною умовою її професійно-особистісного розвитку.

Особливого значення у розкритті сутності науково-дослідницької культури майбутнього вчителя, на нашу думку, набувають такі наукові підходи, як системний і синергетичний.

Сутність системного підходу полягає в тому, що відносно самостійні компоненти процесу (явища) розглядаються не ізольовано, а в їхньому взаємозв'язку, розвитку і русі. Системний підхід передбачає побудову структурних і функціональних моделей, що імітують досліджувані процеси як системи, дозволяє одержати знання про закономірності їхнього функціонування й принципи ефективної організації. Звертаючись до системного підходу, який відображає загальний зв'язок і взаємозумовленість явищ і процесів навколишньої дійсності, дослідник орієнтується на необхідність підходити до явищ як до систем, що мають певну структуру і свої закони функціонування.

Аналіз наукових джерел свідчить, що система розглядається як сукупність елементів, котрі перебувають у відношеннях і зв'язках між собою й утворюють певну цілісність, єдність. Кожний елемент, що входить у систему, може бути розглянутий як підсистема, як нова система. Вона перебуває у відношеннях і зв'язках з іншими підсистемами (елементами) тієї ж системи, яка щодо них є системою більш високого порядку і входить до інших більш загальних систем.

Привертає увагу точка зору Г. М. Серікова [7, с. 67], котрий вказує на необхідність застосування системного підходу в педагогіці, оскільки:

- педагогічний процес виступає як складна система, якою можна керувати тільки на основі системного підходу;
- без системного аналізу неможливо проникнути в сутність педагогічних явищ, виявити зв'язки, змоделювати чинники, умови вдосконалення педагогічного процесу;
- дослідницька діяльність вимагає застосування методів, відповідних структурі об'єкта, педагогічному процесу як системі повинні відповідати системний підхід і відповідні йому системні методи;
- системний підхід і системний аналіз – є не тільки способом пізнання, а й організацією функціонування системи в ширшій системі.

Отже, ґрунтуючись на основних положеннях системного підходу, можна стверджувати, що науково-дослідницька культура – це педагогічна система й підсистема, яка створюється на основі гармонізації й взаємовідповідності функціональних і структурних її складових. Звернення до системного підходу як до теоретичної основи дослідження дозволяє не тільки розкрити сутність, тобто зміст, структуру і функції науково-дослідницької культури майбутнього вчителя, а й виявити взаємозв'язок між ними й іншими компонентами-системами.

У рамках синергетичного підходу головний акцент робиться на вивченні відкритих систем, які розглядаються з позицій самоуправління, самоорганізація, саморозвиток цих систем. Концепція самоорганізації передбачає дослідження об'єктів, де наявні нелінійність, нерівноважність, флуктуація і біфуркація. Фундаментальною властивістю досліджуваних об'єктів з позицій синергетики є складність, під якою розуміється здатність до самоорганізації, ускладнення своєї просторово-часової структури на мікроскопічному рівні через зміни, що відбуваються на макрорівні [8, с. 615]. Для педагогічних систем, зокрема науково-дослідницької культури майбутнього вчителя, особливого значення набувають уявлення про флуктуації як моменти нестійкості, коливання, «малих збуджень», що виникають під впливом викладача в системі «студент – викладач» і ним ініціюються. Флуктуації відіграють найважливішу роль у процесі самоорганізації систем і виконують двояку роль: з одного боку, вони інспірують цей процес, приводячи систему в стан нестійкості, з другого – змістовно визначають результат зміни, самоорганізації системи. Флуктуації змушують систему обрати ту галузь, якою відбудуватиметься подальша еволюція системи. Вони руйнують стару структуру, а після того, як один з багатьох можливих шляхів еволюції обраний, виникає нова дисипативна структура і знову вступає в силу детермінізм.

Отже, основні положення синергетичного підходу, які обґрунтовують наявність іманентного потенціалу самоорганізації систем, дозволяють вивчати шляхи оптимального педагогічного впливу на особистість студента-дослідника і стверджувати, що зміни в структурі особистості майбутнього вчителя-дослідника на мікроскопічному рівні відбудуться завдяки спеціально спланованим,

прогнозованим діям викладача, який враховує поліваріантність самоорганізаційних процесів, властивих педагогічним системам, що зумовлює їх нелінійність, складність.

Таким чином, комплекс наукових підходів – діяльнісний, особистісний, аксіологічний, а також системний, і синергетичний – дає можливість цілісно і системно розкрити сутність науково-дослідницької культури як особистісного феномена, виявити закономірності її формування і розвитку, визначити структурні і функціональні ознаки.

Обраний нами напрямок дослідження має продовження у вивченні проблеми формування науково-дослідницької культури студентів педагогічних ВНЗ залежно від їх спеціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.
2. Болонський процес: Документи і матеріали / За ред. д. е. н., проф. С. І. Юрія. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 136 с.
3. Выжлецов Г. П. Аксиология культуры / Г. П. Выжлецов. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – 152 с.
4. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. – СПб: ТОО ТК «Петрополис», 1996. – 414 с.
5. Межуев В. М. Культура как проблема философии / В. М. Межуев // Культура, человек и картина мира. – М.: Наука, 1987. – С.321 – 345.
6. Роль культуры в формировании личности / Е. М. Бабосов, Г. И. Соколова, А. П. Ждановский и др.; науч. ред. Е. М. Бабосов. – Минск: Наука и техника, 1980. – 192 с.
7. Сериков Г. Н. Образование: аспекты системного отражения / Г. Н. Сериков. – Курган: Зауралье, 1997. – 464 с.
8. Современный философский словарь / Под ред. В.Е.Кемерова. – Изд. 3-е, испр., доп. – М.: Академ. проект, 2004. – 864 с.
9. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности / Н. З. Чавчавадзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1984. – 169 с.